

Ecsedi
Zsuzsanna

Luther és az éneklő egyház

Cantionale

Martin Luther énekköltészete

A reformáció egyik legjelentősebb eredménye, hogy az anyanyelven énekelt gyülekezeti ének önálló helyet kap a liturgiában. Luther istentiszteleti rendjeiben – *Formula missae*,¹ *Deutsche Messe*² – előírja, hogy a szertartás egyes pontjain mely énekeket kell énekelni. A gyülekezet így az istentisztelet aktív részesévé válik.

Luther felfogásában a zene elsősorban *creatura*, tehát Isten teremtménye, és csak másodsorban *scientia* vagy *ars*. Minden művészetet, de különösképpen a zenét annak a szolgálatában szeretné látni, aki azt teremtette és nekünk adta. Csak akkor látja értelmét, ha nem „holde Kunst”, tehát az érzékeinkre ható, gyönyörködtető dolog, hanem Krisztusra vonatkozik, a megváltás fölötti örömet hirdeti – írja a Babst-énekeskönyv³ előszavában. Már a legközelebbi munkatársával, Johann Walterrel közösen elkészített énekeskönyvben⁴ is ezt hangsúlyozza: „Semmi másról ne akarjunk énekelni és beszélni, csak Jézus Krisztusról, a mi Megváltónkról, ahogy Pál írja 1Kor 2-ben.”⁵

A reformátor énekköltészete megrázó élménnyel indult. 1523 nyarán két szerzetestársát evangélikus hitük miatt megégették. Ennek hatására született az *Ein neues Lied wir heben an* kezdetű ballada. Luther második éneke is személyes hitvallás: a *Nun freut euch, lieben Christen gmein*⁶ saját életének bemutatása, hogyan jutott el a bűnbeesettség kétségbeesésétől a személyes megváltottság felszabadító élményéig.

A szakirodalom⁷ negyvenöt olyan éneket tart nyilván, amelynek a szövege vagy dallama kialakításához Luthernek valamilyen módon köze van. Akkor írta őket, amikor kiderült, hogy felhívására⁸ igen kevés kortársa reagált. Az

* *A reformáció 500 éves öröksége* címmel megrendezett konferencián az Evangélikus Országos Múzeumban 2017. június 29-én elhangzott, H. Hubert Gabriellával közös előadás második részének szerkesztett és kibővített változata.

¹ Martin LUTHER: *Formula Missae et communionis pro ecclesia Vuittenbergensi*, 1523. „Azt akarom, hogy sok német énekünk legyen, amelyeket a nép a mise alatt vagy a Graduale, a Sanctus és az Agnus Dei mellett énekelhet. Mert ki kételkedik abban, hogy azokat az énekeket, amelyeket most a kórus énekel, (...) korábban az egész gyülekezet énekelte?”

² Martin LUTHER: *Deutsche Messe und Ordnung Gottesdienstes*, Wittenberg, 1526. „Az epistolára német éneket éneklünk: *Nun bitten wir den Heiligen Geist* (Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét, EÉ 232). (...) Az evangélium után az egész gyülekezet németül éneklő hitvallást: *Wir glauben all an einen Gott* (Mi valljuk: hiszünk Istenben, EÉ 247).”

³ *Gesangbuch Valentin Babst*, Leipzig, 1545.

⁴ Johann WALTER: *Das geistliche Gesangbüchlein* („Chorgesangbuch”), Wittenberg, 1524.

⁵ „Mert úgy határozottam, hogy nem tudok közöttetek másról, csak Jézus Krisztusról, róla is mint a megfeszítettéről.” (1Kor 2,2)

⁶ *Jer, örvendjünk, keresztyének*, EÉ 318.

⁷ JENNY 1985. Az énekelemzéseket is e forrás alapján közöljük.

⁸ Georg Spalatinhoz 1523/24-ben írt levelében Luther így buzdít: „Az a tervünk, hogy a próféták és a régi egyházatyák példájára anyanyelvi zsoltárokat, azaz lelki énekeket költünk a köznép számára, hogy Isten igéje az éneklés által is megmaradjon az emberek körében. Mindenütt költőket keresünk, (...) kérlek, hogy te is vegyél részt munkánkban, s próbálj meg példám nyomán [*Ach Gott, vom Himmel sieh darein*, 12. zsoltár] egy-egy zsoltárt közénkévé formálni.”

életmüből harminchat gyülekezeti ének, a többi liturgikus dallam átdolgozása. Az *Evangélikus énekeskönyv* (EÉ) huszonnégy strofikus éneket és két liturgikus dallamot tartalmaz ebből a repertoárból.

Áttekintésünket az ordináriumtétélekkel⁹ kezdjük. Luther *Kyrie*-dallamával az EÉ 99. oldalán találkozunk: *Uram, irgalmazz!*¹⁰ *Gloria*-éneket Luthertől nem ismerünk.¹¹ A *Credo*, a mondott hitvallás helyettesítője lehet a *Mi valljuk: hiszünk Istenben*¹² (EÉ 247).

A *Sanctus*, Isten szentségének dicsőítése a reformátort önálló kompozíció írására ihlette: *Jesaja, dem Propheten geschah*. A mű a próféta ijeszakasz, Ézs 6,1–4 szó szerinti megzenésítése.¹³ Az *Agnus Dei* Luther-féle változatát az EÉ 78. oldalán találjuk: *Krisztus, Isten Báránya*.¹⁴

A gyülekezeti énekek nagy része különféle régi, értékes tétélek átköltése. Az első csoportba a gregorián eredetűek tartoznak. Három ének himnusz¹⁵ átdolgozása:¹⁶ az adventi *Jöjj, népek Megváltója*¹⁷ (EÉ 131, Ambrosius), a pünködsi *Ó, jöjj, teremtő Szentlélek*¹⁸ (EÉ 231, Hrabanus Maurus) és az esti énekként szereplő *Szentháromság egy Istenség*¹⁹ (EÉ 108, Nagy Szent Gergely). Más gregorián műfajból (is) származik a húsvéti *Jézus, Megváltónk sírba szállt*²⁰ (EÉ 215), a pünködsi *Jövel, Szentlélek Úristen*²¹ (EÉ 229, magyar dallammal) és az istentiszteletet lezáró *Adj békét a mi időnkben*²² (EÉ 291).

Különböző középkori német énekekre nyúlik vissza a karácsonyi *Jézus Krisztus, dicsértessél*²³ (EÉ 154), a Szentlelket hívó, illetve pünködsi *Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét*²⁴ (EÉ 232), a törvényt bemutató *Ez a szent tízparancsolat*²⁵ (EÉ 433), a hitvallásként vagy Szentháromság-dicsőítésként alkalmazható (és már korábban említett) *Mi*

⁹ A mise (főistentisztelet) állandó részei. Felsorolásunk átdolgozott liturgikus dallamokat és liturgikus dallamok helyett alkalmazott gyülekezeti énekeket egyaránt tartalmaz.

¹⁰ A mindennapi istentisztelet énekelt liturgikus rendje (EÉ 17).

¹¹ Pontosabban az *All Ehr und Lob soll Gottes sein* kezdetű *Gloria*-parafrázist egy ideig neki tulajdonították, de kiderült, hogy nem az ő műve.

¹² *Wir glauben all an einen Gott*.

¹³ Ezt az éneket ma már sem a német, sem a magyar énekeskönyv nem közli, valószínűleg a strófa összetettsége, nehezen tanulható volta miatt.

¹⁴ *Christe, du Lamm Gottes*. A vasárnapi istentisztelet énekelt liturgikus rendje (EÉ 14).

¹⁵ A himnusz strofikus óegyházi költemény, a műfaj megteremtője Ambrosius (Szent Ambrus). Négy nyolc szótagos (négy jambusból álló) sor alkot egy versszakot. Az ambroziánus himnusz nyolc strófára terjed.

¹⁶ A szöveget tekintve németre fordítás, a dallamot tekintve egyszerűsítés. Az eredeti himnuszok magyar fordítása megtalálható itt: *Evangélikus istentisztelet – Gyülekezeti liturgikus könyv* (GyLK).

¹⁷ *Nun komm, der Heiden Heiland; a Veni redemptor gentium* adventi-karácsonyi himnusból (*Népek megváltó Istene*, GyLK 655).

¹⁸ *Komm, Gott Schöpfer, Heiliger Geist; a Veni Creator Spiritus* pünködsi himnusból (*Jövel, teremtő Szentlélek*, GyLK 665).

¹⁹ *Der du bist drei in Einigkeit; az O lux beata Trinitas* Szentháromság-himnusból (*Ó, fényesség Háromság*, GyLK 666). E dallam egyszerűsítése Johann Hermann Schein munkája.

²⁰ *Christ lag in Todesbanden; a Victimae paschali laudes* szekvencia (*A húsvéti Bárányt minden hívek dicsérve áldják*, GyLK 786) és *Christ ist erstanden* leis (*Krisztus feltámadt*, EÉ 213) alapján. A szekvencia az alleluja versus után felhangzó ének a misében. A leis olyan strófa, amely *Kyrie* eleisonnal végződik.

²¹ *Komm, Heiliger Geist, Herre Gott; a Veni sancte Spiritus, reple* antifóna (*Jöjj, Szentlélek Isten, jöjj*, GyLK 787) nyomán. Az antifóna a bibliai zoltárok előtt és után felhangzó keretvers.

²² *Verleih uns Frieden gnädiglich; a Da pacem, Domine* antifóna alapján.

²³ *Gelobet seist du, Jesu Christ* leis.

²⁴ *Nun bitten wir den Heiligen Geist* leis.

²⁵ *Dies sind die heiligen zehn Gebot* leis.

Az *Erhalt uns, Herr* és a *Verleih uns Frieden* kottaképe a Babst-énekeskönyvből (1545)

valljuk: hiszünk Istenben (EÉ 247), az úrvacsora-tanítást versbe foglaló *Krisztus Jézus, mi Megváltónk*²⁶ (EÉ 303), a szentségért hálát adó *Aldassék Isten, hála jószágáért*²⁷ (EÉ 304), valamint az élet-halál kérdését tárgyaló *Életünkben szüntelen*²⁸ (EÉ 499).

Luther önálló alkotásai közül az első fontos csoport a zsoltparafrázisoké. A hét énekből három található meg a jelenlegi evangélikus énekeskönyvben. Az első kettő bűnbánati zsoltpar: *Lásd meg a mennyből, Úristen*²⁹ (EÉ 257; 12. zsoltpar – ez volt az a vers, amelyet Luther mintául szánt a kortársak számára) és *Mélységes mélyből kiáltunk hozzád, irgalmas Isten*³⁰ (EÉ 402; 130. zsoltpar). A harmadik az evangélikus identitás kifejezője, az *Erős vár a mi Istenünk*³¹ (EÉ 254/256; 46. zsoltpar). Ez utóbbi nem klasszikus zsoltparfeldolgozás, mert egyéb bibliai szakaszokat is magába olvaszt, így sokkal gazdagabb a mondanivalója.

Katekizmus-, vagyis tanító ének az Úrtól tanult imádság parafrázisa, a *Mi Atyánk, ki vagy mennyekben*³² (EÉ 72) és a keresztség titkát bemutató *Jézusunk a Jordánhoz ment*³³ (EÉ 295).

Luther eredeti ünnepi énekei közé tartozik két karácsonyi és egy húsvéti költemény: a *Mennyből jövök most*

²⁶ *Jesus Christus, unser Heiland, der von uns den Gotteszorn wandt; részben a Jesus Christus nostra salus himnusz alapján.*

²⁷ *Gott sei gelobet und gebenedeiet leis.*

²⁸ *Mitten wir im Leben sind; a Media vita in morte sumus antifóna nyomán.*

²⁹ *Ach Gott, vom Himmel sieh darein.*

³⁰ *Aus tiefer Not schrei ich zu dir.*

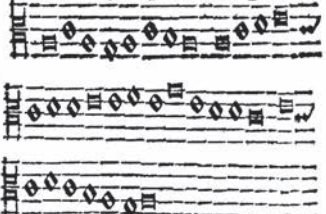
³¹ *Ein feste Burg ist unser Gott.*

³² *Vater unser im Himmelreich.*

³³ *Christ, unser Herr, zum Jordan kam.*

A Predicacio v-
TAN VALO KÖNYÖR-
GESEC.

Az Anya szentegyházac ellenfeji ellen.

ATYA Isten tarts meg minket, es bēt Igedben hitunket, ronts meg mi ellēsgūnket es mindē kegyetleneket.

Kic a Christust haborgatnyi, es bēt bekibōl le vetnyi, akariac ötter rōranyi, ō hiueiben kergetnyi.

Christus ki vagy Vraknac Vra es Chabaroknac Chabāra, ielentsed Itēlēgedet, es tōrd meg ellēlēgider.

Tarts.

Tarts meg mindē hiueidet, te ſegény Kereſtyenidet, hog dichērhelsūnc tegedet, tarts egycſségben nēpedet.

O Stent Lelet āldot Isten, vi-gaſtally minket ē földōn, lēgy ielen mi ſūklēgūnkben, es minden keſ-rūlſgūnkben.

Neully mīket az igaz hitbē, Christuſnac ēfmeretēben, vigy min-ker ſent ſerelmedbē, es holtunc v-tān dōrōmbē.

Adgy bēkefeget VR Isten az mī idōnkbē ē földōn, mert ninchen ſtekūnē tōb ſenki Bay viuone hadakozonc, hanē chāete VR. Isten.

Az Atya Isten, tarts meg minket és az Adj békességet, Úristen kottaképe Huszár Gál 1560-as énekeskönyvéből

hozzátok³⁴ (EÉ 150), a *Mennyei angyalseregek*³⁵ (EÉ 155) és a *Jézus Krisztus, Üdvözítőnk, haláltól megmentőnk*³⁶ (EÉ 214).

Végül Luther egyéb saját énekei következnek: a szókimondó címmel ellátott *Tarts meg, Urunk, szent igédben*³⁷ (EÉ 255), a már említett *Jer, örvendjünk, keresztyének*³⁸ (EÉ 318) és a Simeon éneke (Lk 2,29–32) alapján szerzett *Már megyek békén, örömmel*³⁹ (EÉ 500).

Az Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort történelmi összefüggései⁴⁰

Az *Ein feste Burg* mellett az *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort* (EÉ 255) foglalkoztatta leginkább a himnológusokat. Ennek egyik oka, hogy nem világos, mikor jelent meg először nyomtatásban. Csak 1542-ből van biztos híradásunk arról, hogy ismert volt, és már nyomtatott formában rendelkezésre állt. Az 1542. október 18-án befejezett schönburgi egyházi rendtartás elrendeli, hogy az éneket a fennálló nehéz helyzetben, a fenyegető török veszélyben mindig az igehirdetés után énekeljék.

A Klug-énekeskönyv⁴¹ 1543. évi kiadásában az 1535-öshöz képest négy új Luther-ének jelent meg. Ezek közül az *Erhalt uns, Herr* a leginkább elterjedt. Keletkezésének pontos idejét nem tudjuk meghatározni, csak annyit, hogy

³⁴ *Vom Himmel hoch da komm ich her*; egy világi ének kontrafaktuma.

³⁵ *Vom Himmel kam der Engel Schar*.

³⁶ *Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod überwand*.

³⁷ *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*.

³⁸ *Nun freut euch, lieben Christen gmein*.

³⁹ *Mit Fried und Freud ich fahr dahin*.

⁴⁰ A tanulmány további része a *Luther-énekek a magyar evangélikus énekeskönyvekben* című doktori értekezés (ECSEDI 2006) felhasználásával készült.

⁴¹ Első ismert megjelenés: *Gesangbuch*. Josef Klug, Wittenberg, 1533. (Az 1529-es legelső elkallódott.)

ez a dátum az 1541 vége és 1542 tavasza közötti időszakra esik (énekeskönyvünkben így áll: Luther 1541-ben írta, amikor Budavár elesett). Egy 1735-ös híradás bizonyítja, hogy az ének már 1542-ben datált különnyomat formájában megjelent. Világos az is, hogy az ének keletkezéséhez a fenyegető világpolitikai és egyházi helyzet szolgált indítékul, amikor Luther szerint már csak a gyermekek imádsága segíthet.

A nagy érdeklődés másik oka az ének szövege, pontosabban annak egy sora. Az eredeti első strófa így hangzik:

Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort	Tarts meg minket, Urunk, igédben,
und steur des Bapsts und Türken mord,	és vess véget a pápa és a török gyilkolásának,
die Jesus Christus, deinen Sohn,	akik Jézus Krisztust, a te Fiadat
wollen stürzen von deinem Thron.	le akarják taszítani trónodról.

Az ének címe is ezt a tartalmat erősíti: „Ein kinderlied / zu singen wider die zween Ertzfeinde Christi und seiner heiligen Kirchen / den Bapst und Tuʀcken” (Gyermekdal, éneklendő Krisztus és az ő szent egyháza két fő ellensége, a pápa és a törökök ellen).

A „problémás” sor vitákat kavart, és sok változáson ment keresztül. Mostani, általánosabb szövege így szól:

und steure deiner Feinde Mord,	és vess véget ellenségeid gyilkolásának.
---------------------------------------	---

Így függ össze a himnológia a világtörténelemmel.

Luther dallamalakításai

Konrad Ameln himnológus meggyőző módon mutatja be, hogy Luther a *Veni redemptor gentium* himnusz dallamából alakította ki nemcsak most tárgyalt énekünk – *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort* –, hanem két másik korál dallamát is: *Verleih uns Frieden gnädiglich* és *Nun komm, der Heiden Heiland*. Azóta Luther szerzősége nem lehet vita tárgya a dallam tekintetében sem. A magasabb dallamhangok olyan frappáns módon emelik ki a fontos szavakat, hogy nem kétséges: a szöveg és a dallam egyazon személytől származik. Az sem lehet véletlen, hogy Luther ugyanazt a himnuszdallamot választotta, mint 1529-ben a *Verleih uns Frieden gnädiglich* énekéhez.

A korra jellemző kompozíciós folyamat érzékeltetésére egymás mellé helyeztük a négy dallamot – a hasonlóság mértékének sorrendjében (lásd a dallamtáblázatot). 1. *Népek megváltó Istene* – himnusz (GyLK 655); 2. *Adj békét a mi időnkben* (EÉ 291); 3. *Jöjj, népek Megváltója* (EÉ 131); 4. *Tarts meg, Urunk, szent igédben* (EÉ 255). Bár nem azonos hangnemben vannak közölve, megtekintve is látszik a hasonlóság; de ha valaki elénekli, még nyilvánvalóbb, hogy ezek a dallamok közeli rokonságban állnak egymással (olyan, mintha egy szülő három gyermekéről volna szó). A kezdősor dallammagja azonos hangokból épül fel – r-d-r-f (a kottákban l,-s,-l,-d), csak más-más sorrendben –; mindegyikre jellemző valamilyen módon a kupolás dallamszerkezet; a negyedik ének kivételével azonos a dallamok hangterjedelme (két dallam elemzésére alább még visszatérünk).

Né-pek megvál-tó Is-te-ne, szűz-től szű-let-ve meg-je-lenj,
csodál-ják minden szá-zq-dok: Is-tenhez il - lő szű- le-tés!

Jöjj, né - pek Meg - vál - tó - ja!
Így kér a föld la - kó - ja, Jöjj, lel-künk drá -
ga fé - nye, Szí-vünk é - des re - mé-nye!

Adj bé-két a mi i-dőnk-ben, Úr - is - ten, té - ged
kértünk. Hisz raj-tad kí-vül más nincsen, Ki sík-ra szállna
ér - tünk, E - gye-dül te, ö - rök Is - ten.

Tarts meg, U - runk, szent i - géd - ben! Végy
e - rőt el - len - sé - gin - ken, Kik szent Fi - a - dat
tá - mad - ják, Hogy tró - nod - ról le - ta - szít - sák!

Összehasonlító dallamtáblázat négy dallammal: *Veni redemptor gentium*; *Verleih uns Frieden gnädiglich*; *Nun komm, der Heiden Heiland*; *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort*

Az Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort és a Verleih uns Frieden gnädiglich Magyarországon

Milyen módon jelentek meg Luther és a reformáció énekei Magyarországon? A korai időszakban, a 16. században ezek nem is klasszikus fordítások, hanem többnyire adaptációk, átdolgozások.

A 16. századi énekeskönyvek mind azonos fordítást közölnek az *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort* Luther-korálból, jelen esetben egy olyan költeményt, amely az eredeti három strófa mondanivalóját hat versszakban fejt ki. A német 1. versszak a magyar 1–2., a német 2. a magyar 3–4. és a német 3. a magyar 5–6. strófának felel meg. Mind az öt gyűjteményben⁴² közvetlenül kapcsolódik ehhez az énekhez az *Adj békességet, Úristen*.

A *Verleih uns Frieden gnädiglich* kezdetű ének az óegyházi, 6–7. századból származó *Antiphona pro pace* szó szerinti fordítása. Valószínű, hogy röviddel a Klug-énekeskönyv nyomdába kerülése előtt, tehát 1528 végén vagy 1529 elején íródott. Éppen ebben az időben ugyanis az evangélikusoknak minden okuk megvolt arra, hogy békéért fohászkodjanak. A belső ok a speyeri birodalmi gyűlés, a külső pedig a fenyegető török veszély volt. Az ének 1543 óta gyakran az *Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort* kezdetű énekhez kapcsolódva jelent meg, valószínűleg ezt a mintát követték a magyar szerkesztők.

⁴² Ezek közül számunkra most Huszár Gál két énekeskönyve a legfontosabb, mivel ezek dallamközléssel együtt jelentek meg. „A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek Psalms CXLIX. Dicséretet mondjatok az Istennek a szenteknek gyülekezetében. M D LX.” Magyaróvár, Kassa, Debrecen, 1560–1561 – RMNy 160. „A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek és imádságok. Psalmo CXLIX. Dicséretet mondjatok az Istennek a szenteknek gyülekezetében. M. D. LXXIII.” Komjáti, 1574 – RMNy 353.

Hogy Luther miért éppen a *Veni redemptor gentium* himnusz mellett döntött ennek az éneknek a kialakításához is, arról csak feltevéseink lehetnek. Talán a népek viharában a fenyegetettség ellen a népek Megváltóját akarta segítségül hívni? Vajon tudta-e, hogy Ambrosius ezt a költeményét az ariánusokkal folytatott vita idején írta? Nem lehet véletlen, hogy Luther a másik, török veszélyben írott imádságos énekéhez is ezt a himnuszt választotta mintának.

A dallamsorok szinte észrevétlen emelkedése és süllyedése, a hangterjedelem ügyes kihasználása azt a gondolatot ébreszti az emberben, hogy – az előző énekhez hasonlóan – ilyen egyszerű, kiegyensúlyozott dallamot ő maga is ki tudna találni; holott épp az ilyen egyszerűség és természetesség eltalálása a legnehezebb. Luthernek egy formai „ellentmondást” is át kellett hidalnia. Az óegyházi antifóna és az abból fordított ének ötsoros, a himnuszdallam viszont négy. Az ötödik sor Luther bővítése, és mivel az általánosan ismert himnuszdallamból nő ki, kiemelt súlyúvá, fontosságúvá válik. A reformátornak azt is sikerült elérnie, hogy ez a – zárt versszakhoz kapcsolódó – sor nem függeléknek hat, hanem a forma szerves része. Ezzel a hangsúlyos *denn du, unser Gott, alleine* sorral, amelyet el is hagyhatnánk, anélkül, hogy a mondat értelme csorbulna, Luther a mondanivaló lényegére mutat rá. A strófa utolsó szava pedig (*alleine*) a latin forráson túllépve mint utolsó megerősítés áll előttünk: *Csak Isten, egyedül Isten tud most segíteni.*

Mint ahogy már említettük, a 16. századi énekeskönyvekben az *Adj békességet, Úristen* közvetlenül kapcsolódik az *Atya Isten, tarts meg minket* korálhoz. Az öt vizsgált énekeskönyv azonos strófát közöl, amely követi a lutheri mintát, de a rímképletet nem veszi át. A két kottás Huszár Gál-énekeskönyv saját dallam nélkül adja az éneket. Kérdés, hogy vajon milyen dallamra énekelhették akkoriban. Kézenfekvő módon leginkább az *Erhalt uns, Herr; bei deinem Wort* – amelyhez kapcsolódott – dallama képzelhető el úgy, hogy a 4. sorba egy hajlítást iktat a szótagszám miatt, az 5. sorban pedig ezt megismétli.

A 18. század kiemelkedő énekeskönyve, az *Új zengedező mennyei kar*⁴³ két hatsoros versszakot ad közre. Az 1. versszak (ebből az 5. sor a bővülés) a lutheri szöveg fordítása; a 2. versszak pedig a *Gib unserm Volke* kezdetű, Johann Waltertől származó német strófa megfelelőjének tűnik.

Az összehasonlító szövegtáblázat négy változatot mutat be mindkét énekből (*lásd a 89. oldalon*).

A Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod überwand dallamának „magyarítása”

A *Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod überwand* ének valószínűleg 1524 húsvétjára készült, és három tömör versszakban foglalja össze húsvét lényegét. Lépegető dallama kicsit becsapja a hallgatót, mert máshol zárul, mint várnánk: nem *ré*, hanem *la* hangon (hypodór vagy eol; erre a korszakra, a reneszánsz idejére a modális hangsorok használata a jellemző). A magyar dallamverzió hangjait tekintve nem sokban különbözik a mintától, egészen az utolsó sorig. Ott viszont az utolsó előtti hang leszállítása nyilvánvalóvá teszi a hangsor megváltozását: colból fríg lesz, ami az éneket fájdalmasabbá teszi.

A kottamellékletben (*lásd a 90. oldalon*) balra legfelül a Babst-énekeskönyv oldala látható, alatta Luther húsvéti éneke (EÉ 214). Legalul a magyarosodott dallam egy 16–17. század fordulóján keletkezett magyar verssel összekapcsolódva (böjti énekként GyLK 811); a jobb oldalon pedig egy tétel a Régi Magyar Költők Tára XVII.

⁴³ „Új Zengedező Mennyei Kar, az-az: Régi és újonnan szerzetetett, válogatott, Isteni dicséreteket, és lelki Éneketet magában foglaló, szép rendbe vétetett Gráduál, melly az Istennek dicséretire, az Híveknek serkentésekre, és vigasztalásokra, egynéhány Imádságokkal együtt ki-bocsáttatott.” 1743.

Tarts meg, Urunk, szent igédben (EÉ 255) – Adj békét a mi időnkben (EÉ 291)
Martin Luther két éneke: sokáig összekapcsolódva jelentek meg az énekeskönyvekben

<p>Gesangbuch Valentin Babst, 1545 <i>Evangelisches Gesangbuch, 1994</i> 1. Erhalt uns, Herr, bei deinem Wort und steur des Bapsts und Türken mord, und steure deiner Feinde Mord, die Jesus Christus, deinen Sohn, wollen stürzen von deinem Thron.</p>	<p>Huszár Gál énekeskönyve, 1560–1561 1. Atya Isten, tarts meg minket, és szent Igédben hitünket, rontsd meg mi ellenségünket, és minden kegyetleneket. 2. Kik a Krisztust háborgatni, és szent székiből levetni, akarják ötet rontani, ő híveiben kergetni.</p>	<p>Dunántúli énekeskönyv, 1911, 254 <i>Dallam: Mennyből jövök most hozzátok</i> 1. Atya Isten, tarts meg minket, Oltalmazd drága hitünket, Mert szent Fiad ellenei Meg akarják azt dönteni.</p>	<p>Dunántúli énekeskönyv, 1955, 747 1. Tarts meg, Urunk, szent igédben! Végy erőt ellenséginken, Kik szent Fiadat támadják, Hogy trónodról letaszítsák!</p>
<p>2. Beweis dein Macht, Herr Jesu Christ, der du Herr aller Herren bist, beschirm dein arme Christenheit, daß sie dich lob in Ewigkeit.</p>	<p>3. Krisztus, ki vagy urak Ura és császároknak Császára, jelentsd Istenségedet, és törd meg ellenségidet. 4. Tarts meg minden hívedet, te szegény keresztyénidet, hogy dicsérhessünk tégedet, tartsd egyességben népedet.</p>	<p>2. Krisztus, ki urak Ura vagy, Vesztünkre jutnunk, ó, ne hagyj! Védd hatalmaddal népedet, Hogy dicsérhessük nagy neved!</p>	<p>2. Úr Krisztus, láttasd hatalmad, Ki minden urak Ura vagy! Te védd meg árva népedet, Hogy dicsérhessen tégedet!</p>
<p>3. Gott Heilger Geist, du Tröster wert, gib deim Volk einerlei Sinn auf Erd, steh bei uns in der letzten Not, g'leit uns ins Leben aus dem Tod.</p>	<p>5. Ó, Szentlélek, áldott Isten, vigasztalj minket ez földön, légy jelen mi szükségünkben, és minden keserűségünkben. 6. Nevelj minket az igaz hitben, Krisztusnak ismeretében, vígy minket szent szerelmedbe, és holtunk után örömbé.</p>	<p>3. Szentlélek, önts erőt belénk, Adj egyetértést közibénk. Enyhítsd szívünknek bánatát, Vigy mennybe a halálón át.</p>	<p>3. Jer, vigasztaló Szentlélek, Adj egyetértést népednek! Állj mellénk a végső órán, Vigy életre halál után.</p>
<p>Gesangbuch Valentin Babst, 1545 <i>Evangelisches Kirchengesangbuch, 1950</i> Verleih uns Frieden gnädiglich, Herr Gott, zu unsern Zeiten. Es ist doch ja kein andrer nicht, der für uns könnte streiten, denn du, unser Gott, alleine. <i>[Gib unserm Volke und aller Obrigkeit Fried und gut Regiment, daß wir unter ihnen ein geruhig und stilles Leben führen mögen in aller Gottseligkeit und Ehrbarkeit. Amen. (Johann Walter)]</i></p>	<p>Huszár Gál énekeskönyve, 1560–1561 Adj békességet, Úristen, az mi időnkben e földön, mert nincsen nekünk több senki bajvívónk, hadakozónk, hanem csak te, Úristen.</p>	<p>Újzengedező mennyei kar, 1743 Adj békességet, Úristen, E földön a mi időnkben, Mert nincsen, ki miérettünk Harcoljon, mert mi ellenünk Sokan vannak, te egyedül, ki vagy Urunk kétség kívül. (Hatsoros!) <i>[Adj mi kegyes királyunknak, Minden magisztrátusunknak Jó országlást s békességet, Hogy láthassunk csendességet, Alattuk élvén kegyesen, S mindenha tisztességesen.]</i></p>	<p>Evangélikus énekeskönyv, 1982, 291 1. Adj békét a mi időnkben, Úristen, téged kérünk. Hisz rajtad kívül más nincsen, Ki síkra szállna értünk, Egyedül te, örök Isten.</p>

90.

Je - sus Krisz-tus, mi meg-vál-tónk, Ha - lál - tól meg - ment - tünk,
 Ki fel - tá - mál, Min - ket meg - szabadít, Ir - gal - mazz mi - nekünk.

1. Iesus Christus mi megh váltónk,
 Haláltól meg mentünk,
 Ki fel támadt,
 Minket meg szabadított,
 Irgalmaz mi nekünk.

2. Ki az te szerződésiddel,
 Atyád engeszteléd,
 Engedelmeskedt
 Nekünk kegyelmet nyertél,
 Irgalmaz /mi nekünk./

3. Az bűn ördög pekel az halál,
 Vannak hatalmában,
 Meg szabadított
 Az te bennel bizókat,
 Irgalmaz mi nekünk.

6 VII-VIII. századokból 8 VIII. századokból 9 II-V, VIII-X. századokból 14 I az becsült [száma]
 számból] II-N az te bennel

285

Összehasonlító dallamtáblázat három dallammal és egy kóretoldallal:
Jesus Christus, unser Heiland, der den Tod überwand

- H. HUBERT Gabriella (szerk.) 2016. *Evangelikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*. A szövegeket VADAI István, a dallamokat ECSEDI Zsuzsanna rendezte sajtó alá. Balassi Kiadó, Budapest. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század 17.)
- JENNY, Markus (szerk.) 1985. *Luthers Geistliche Lieder und Kirchengesänge*. Vollständige Neuedition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe. Böhlau, Köln–Wien.
- LUTHER Márton 2015. *Asztali beszélgetések*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest. (Luther válogatott művei 8.)

századi sorozatának 17. kötetéből (H. HUBERT 2016): Luther énekének 17. századi fordítása mindkét dallammal.

Zárásként „Márton testvértől” kaphatunk útmutatást a reformáció következő ötszáz évéhez. „Mert a zene Isten adománya és ajándéka, nem pedig emberi vívmány. A zene elűzi az ördögöt, és felvidítja az embereket. Hallatára feledjük a haragot, a bujaságot, a gőgöt és egyéb fő bűnöket. A teológia után a zenének adom a második helyet és a legnagyobb dicsőséget.” (LUTHER 2015, 744. o.)

Hivatkozott művek

- ECSEDI Zsuzsanna 2006. *Luther-énekek a magyar evangélikus énekeskönyvekben*. Doktori értekezés. Budapest, (Egyházzene-doktori disszertációk III., CD és kísérfűzet).
- EÉ = *Evangelikus énekeskönyv*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1982.
- GyLK = *Evangelikus istentisztelet – Gyülekezeti liturgikus könyv*. Luther Kiadó, Budapest, 2007.

Csédy Zsuzsanna egyházzene-szerkesztő, zenetanár. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem karvezetés szakán végzett (1988), majd egyházzene-ből mesterdoktori címet szerzett (DLA, 2003). Ösztöndíjjal egyházzene-tanult Herfordban (Hochschule für Kirchenmusik, 1991–1993). Az Evangélikus Kántorképző Intézet tudományos munkatársa, a budahegyvidéki evangélikus gyülekezet kántora. Kutatási területe a himnológia, az evangélikus egyházzene. Az *Énekkincstár – Evangélikus énekeink* kézikönyve enciklopédia szerkesztője. Részt vett az *Evangelikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)* című tudományos forráskiadás elkészítésében (Régi Magyar Költők Tára XVII/17).